

Ресурси і витрати домогосподарств України: аналіз структури та структурних зрушень

За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств проаналізовано основні тенденції, структуру та структурні зрушення основних характеристик матеріального добробуту – середньомісячних ресурсів та витрат – домогосподарств України протягом останніх трьох років та визначено їх особливості.

Ключові слова: матеріальний добробут, середньомісячні сукупні ресурси домогосподарств, грошові доходи домогосподарств, негрошові доходи домогосподарств, середньомісячні сукупні витрати домогосподарств, споживчі сукупні витрати домогосподарств, неспоживчі сукупні витрати домогосподарств.

Ресурсы и расходы домохозяйств Украины: анализ структуры и структурных сдвигов

По данным выборочного обследования условий жизни домохозяйств проанализировано основные тенденции, структуру и структурные сдвиги основных характеристик материального благополучия – среднемесячных ресурсов и расходов – домохозяйств Украины за последние три года и выявлены их особенности.

Ключевые слова: материальное благополучие, среднемесячные совокупные ресурсы домохозяйств, денежные доходы домохозяйств, неденежные доходы домохозяйств, среднемесячные совокупные расходы домохозяйств, потребительские совокупные расходы домохозяйств, непотребительские совокупные расходы домохозяйств.

«Ukrainian household resources and expenditures: analysis of structure and structural shifts»

According to a sample survey of household living conditions analyzes the main trends, structure and structural changes the basic characteristics of material well-being – the average resources and expenditures – households in Ukraine over the past three years and defines their characteristics.

Keywords: material well-being, the average total household resources, cash income households, non-cash income households, the average total household spending, consumer spending total households, non-consumer household expenditures.

Постановка проблеми. В українському суспільстві відбулися значні зміни, які суттєво вплинули на рівень життя та матеріального забезпечення населення країни. Економічна та політична нестабільність останніх років призвела до різкого падіння показників матеріальної забезпеченості переважної більшості українських сімей та до занепаду соціальної інфраструктури населених пунктів. Життєвий рівень населення залишається доволі низьким, а життєві стандарти є вкрай низькими і не відповідають сучасним вимогам. Негативні явища у соціальному середовищі, що були викликані економічною та політичною кризою, досі не вдається суттєво пом'якшити. З метою подолання негативних тенденцій та формування цілеспрямованої державної політики щодо підвищення життєвого рівня населення та зменшення масштабів бідності в країні, виникає необхідність виявлення та системного аналізу чинників формування життєвого рівня та виявлення тенденцій соціального розвитку, що простежуються на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значну увагу дослідженню теоретичних та практичних питань означеної проблеми у своїх наукових працях приділяли вітчизняні і закордонні вчені: О.І. Амоша, Д.П. Богиня, П.Т. Бубенко, М.І. Долішній, В.В. Онікієнко, С.І. Дорогунцов, В.С. Пономаренко, М.О. Кизим, Е.М. Лібанова, С.Д. Валентей, А. Дауренбеков, В.Ф. Майер, В.М. Жеребін, Т.С. Клебанова, О.В. Кузнецова, В.О. Мандибура, Н.М. Рімашевська, О.Ф. Новикова, В.Я. Райцина, О. Є. Сурикова, Л.М. Черенько, В.С. Шишкін та ін.

Незважаючи на багаточисельні дослідження рівня та якості життя населення, необхідно з метою виявлення сучасних особливостей постійно проводити моніторинг основних характеристик матеріального становища населення – ресурсів та витрат.

З огляду на вище наведене, **метою статті** є дослідження основних тенденцій та структурних зрушень основних характеристик матеріального добробуту (ресурсів і витрат) домогосподарств України протягом останніх трьох років.

Виклад основного матеріалу. Зміни в економічному і соціальному житті України, що пов'язані з проведенням реформ, впливають на рівень життя та матеріальне забезпечення населення. Найважливішими показниками, що використовують для характеристики матеріального добробуту населення, є показники ресурсів та витрат.

Ресурси домогосподарств – сукупність активів, що перебувають у розпорядженні громадян і використовуються з метою забезпечення їх діяльності. Сукупні ресурси включають загальні доходи, а також суми використаних заощаджень, приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернутих домогосподарству боргів. Цей показник відображає потенційні ресурси домогосподарства, отримані в обстежуваному періоді, незалежно від джерел їх надходження.

Ресурси домогосподарств в ринковій економіці мають вагомe значення і виконують такі функції:

1. Добробуту — забезпечують певний рівень життя населення: зумовлюють можливості поточного споживання, а споживання товарів і послуг населенням є одним із найважливіших компонентів рівня життя.

2. Мотиваційну — сприяють ефективному включенню до виробничого процесу шляхом створення системи нових стимулів. Очевидним є зв'язок між структурою доходів працюючих та спонуканням їх до виробничого процесу.

3. Соціальну — формують відповідну якість життя, що охоплює умови праці, життя і відпочинку, соціальні гарантії та забезпеченість, охорону правопорядку і дотримання прав людини, природно-кліматичні умови і стан навколишнього середовища, наявність вільного часу і можливості його цільно використовувати, нарешті, відчуття спокою, комфортності і стабільності та ін..

Протягом 2013–2015 рр. в Україні середньомісячні сукупні ресурси в розрахунку на одне домогосподарство збільшувались щоквартально в середньому на 2,6 %. Проте події,

що ввійшли в історію як «Револьюція гідності», призвели до зниження досліджуваного показника (рис. 1).

Вплив ресурсів домогосподарств на рівень життя неможливо оцінити без аналізу його структури, оскільки матеріальний добробут населення в основному залежить від його сукупних ресурсів (доходів), що формуються з грошових та натуральних надходжень до сімейного бюджету: оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, доходів від особистого господарства, пенсій, стипендій, різних допомог, тощо.

Структура ресурсів домогосподарств за своїми джерелами досить різноманітна. Вона залежить від структури суспільних відносин країни, рівня розвитку продуктивних сил.

В Україні протягом 2013–2015 рр. у структурі сукупних доходів домогосподарств близько 90 % становили грошові доходи (рис.2).

Основним джерелом доходів домогосподарств в Україні є оплата праці, проте частка цієї складової у сукупних ресурсах

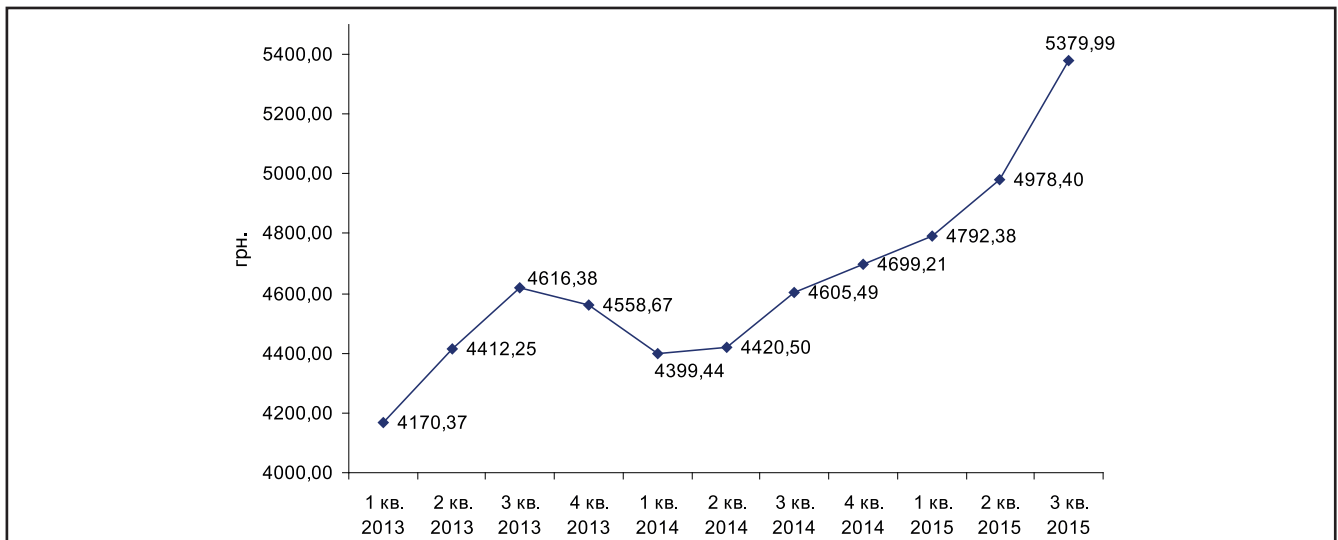

Рисунок 1. Сукупні ресурси домогосподарств України (в середньому на місяць в розрахунку на 1 домогосподарство)

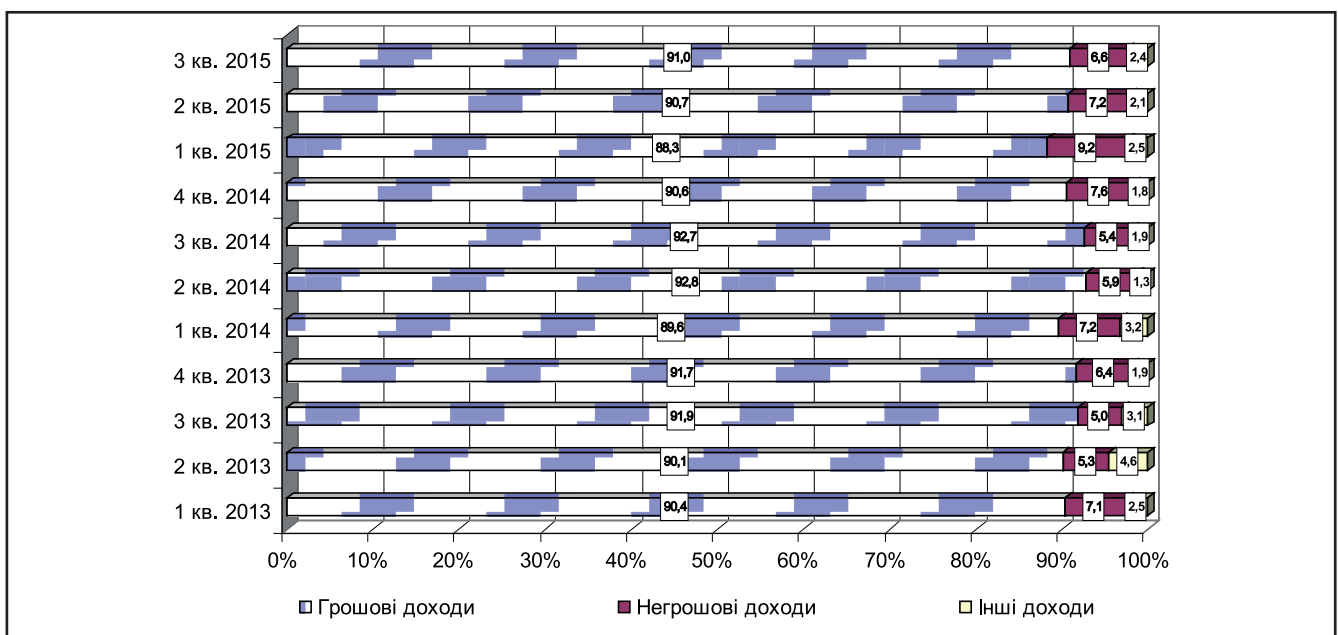

Рисунок 2. Структура середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств України

Таблиця 1. Структура середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств України (відсотків)

	I кв. 2013	II кв. 2013	III кв. 2013	IV кв. 2013	I кв. 2014	II кв. 2014	III кв. 2014	IV кв. 2014	I кв. 2015	II кв. 2015	III кв. 2015
Грошові доходи	90,4	90,1	91,9	91,7	89,6	92,8	92,7	90,6	88,3	90,7	91,0
– оплата праці	50,2	50,8	50,4	51,3	48,9	50,8	48,6	48,4	46,7	48,0	46,8
– доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	3,8	4,0	4,2	4,3	4,4	5,3	5,2	5,6	5,3	5,6	5,5
– доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,2	2,9	3,4	2,6	2,4	3,1	3,8	3,0	2,6	3,8	4,5
– доходи від власності	0,1	0,2	1,9	0,7	0,1	0,1	2,6	0,8	0,2	0,2	2,9
– пенсії	25,1	23,7	22,7	23,1	24,5	24,3	22,2	22,4	23,1	22,2	20,6
– стипендії	0,7	0,6	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	0,6	0,5
– допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	3,3	3,3	3,0	2,9	3,5	3,7	2,8	2,9	3,4	3,7	2,9
– грошова допомога від родичів та інших осіб	4,4	3,7	4,2	4,9	4,3	3,9	4,8	4,7	5,5	5,3	5,9
– аліменти	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
– інші грошові доходи	0,3	0,6	1,3	1,0	0,5	0,6	1,8	1,8	0,6	1,0	1,1
Негрошові доходи	7,1	5,3	5,0	6,4	7,2	5,9	5,4	7,6	9,2	7,2	6,6
– вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	4,7	3,2	3,0	4,4	4,9	3,9	3,4	5,3	6,1	4,4	4,3
– пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива	0,7	0,3	0,2	0,5	0,7	0,3	0,2	0,5	0,8	0,6	0,3
– пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо	0,1	0,4	0,6	0,1	0,1	0,2	0,4	0,1	0,2	0,2	0,3
– пільги безготівкові на оплату послуг транспорту і зв'язку	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
– грошова оцінка допомоги від родичів та інших осіб продовольчими товарами	1,4	1,2	1,1	1,2	1,4	1,3	1,2	1,5	1,9	1,8	1,5
Використання заощаджень, позики, повернені домогосподарству борги	2,5	3,2	3,0	1,8	3,1	1,3	1,9	1,7	2,4	1,9	2,4
Інші надходження	0,0	1,4	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0

зменшується до 46,8 % у III кварталі 2015 року (таблиця 1). В розвинутих країнах цей показник становить 60–70%.

Другою за вагомістю є частка соціальних трансфертів, домінуючу частку яких становлять пенсії, яка також має тенденцію до зниження. Однак за цей період збільшувалася частка доходів від підприємницької діяльності та само зайнятості та доходів від продажу сільськогосподарської продукції. Значною є і грошова допомога від родичів, інших осіб та вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. Це означає, що заробітна плата не виконувала і не виконує свої основні соціальні функції щодо мотивації ефективної праці і самореалізації працюючого в суспільстві, зводячи її до функції забезпечення (жєврїння) простого існування працівника та його сім'ї, а значна частка соціальних трансфертів свідчить про намагання держави якщо не підняти, то хоча б підтримувати рівень життя населення на відповідному рівні. Це спонукає населення (домогосподарства) розраховувати лише на власні сили і можливості щодо забезпечення більш-менш пристойного існування.

Практика господарювання країн з різним економічним устроєм переконливо свідчить, що чим більше необхідного

продукту розподіляється поза механізмом виплати заробітної плати, тобто чим менший обсяг необхідних для життя потреб задовольняється за рахунок трудового внеску, тим (за інших однакових умов) нижча роль заробітної плати як чинника-стимулятора. Слід зазначити, що країни з розвинутою ринковою економікою постійно відслідковують частку заробітної плати у сукупних ресурсах домогосподарств і проводять політику, спрямовану на підтримання її на достатньо високому рівні.

На окремі джерела формування середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств, зокрема на доходи від продажу сільськогосподарської продукції, пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, впливає сезонний фактор. Тому аналіз інтенсивності структурних зрушень середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств доцільно проводити, взявши за базу порівняння не один конкретний період (наприклад, I квартал 2013 року), а відповідні періоди 2013 року. Аналіз структури середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств свідчить, що протягом I–IV кварталів 2014 та I–III кварталів 2015 ро-

ків відбулися певні зміни порівняно з аналогічними періодами 2013 року, але розраховані показники інтенсивності структурних зрушень (коефіцієнт Гатєва та індекс Рябцева) (таблиця 2) показали, що у 2014 році структура джерел середньомісячних сукупних ресурсів була тотожною структурі 2013 року, а у 2015 році зафіксовано дуже низький рівень розбіжності досліджуваних структур.

Використання сукупних ресурсів домогосподарств здійснюється у процесі виконання ними економічних функцій, з приводу витрачання яких між членами домогосподарства (домогосподарством у цілому), з одного боку, різними гілками державної влади, фінансово-кредитними інститутами та іншими суб'єктами з іншого боку, формуються відносини приватної та неprivатних типів власності в окремих сферах суспільного відтворення. Домогосподарства виступають як

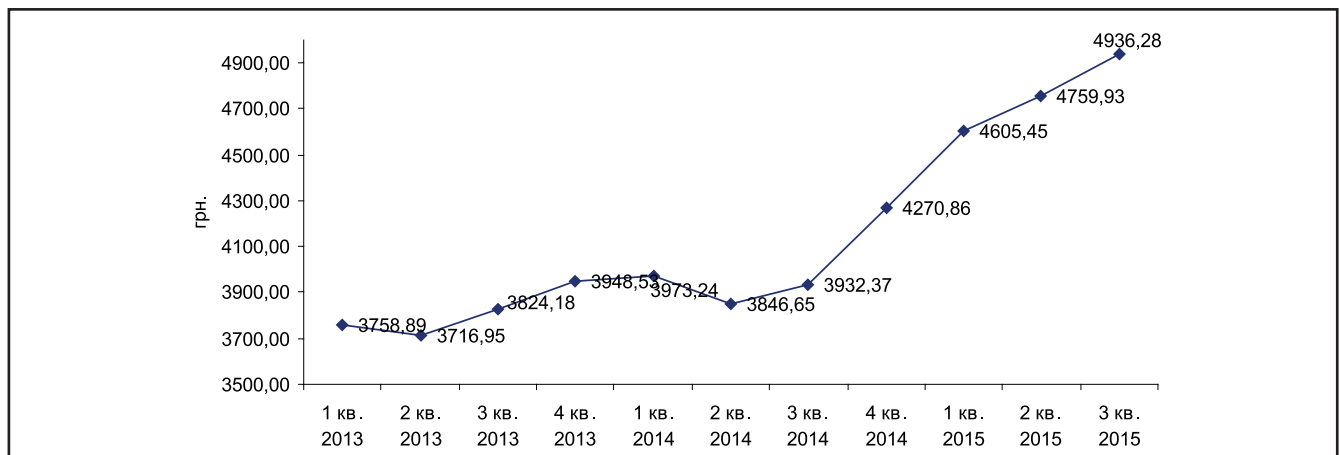
основні витрачальники доходів. Частина доходів домогосподарств надходить державі у вигляді індивідуальних податків та обов'язкових платежів, а залишок розподіляється на особисте споживання та особисте нагромадження.

Витрати домогосподарства – це сукупність платежів, що здійснюються домогосподарством у звітному періоді з метою забезпечення своєї життєдіяльності. Сукупні витрати складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат; включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. Оцінка натуральних надходжень здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів.

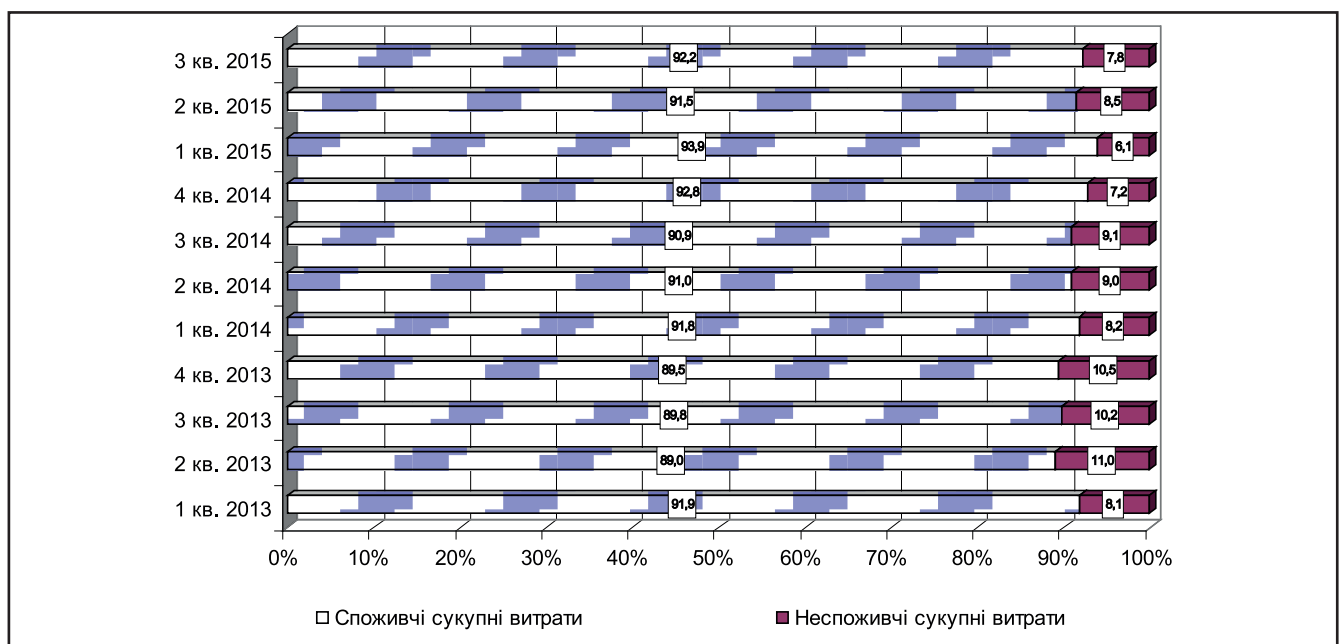
Середньомісячні сукупні витрати домогосподарств протягом досліджуваного періоду також зростали, але більш швидкими темпами порівняно з середньомісячними сукупними

Таблиця 2. Міра структурних зрушень середньомісячних сукупних ресурсів домогосподарств України

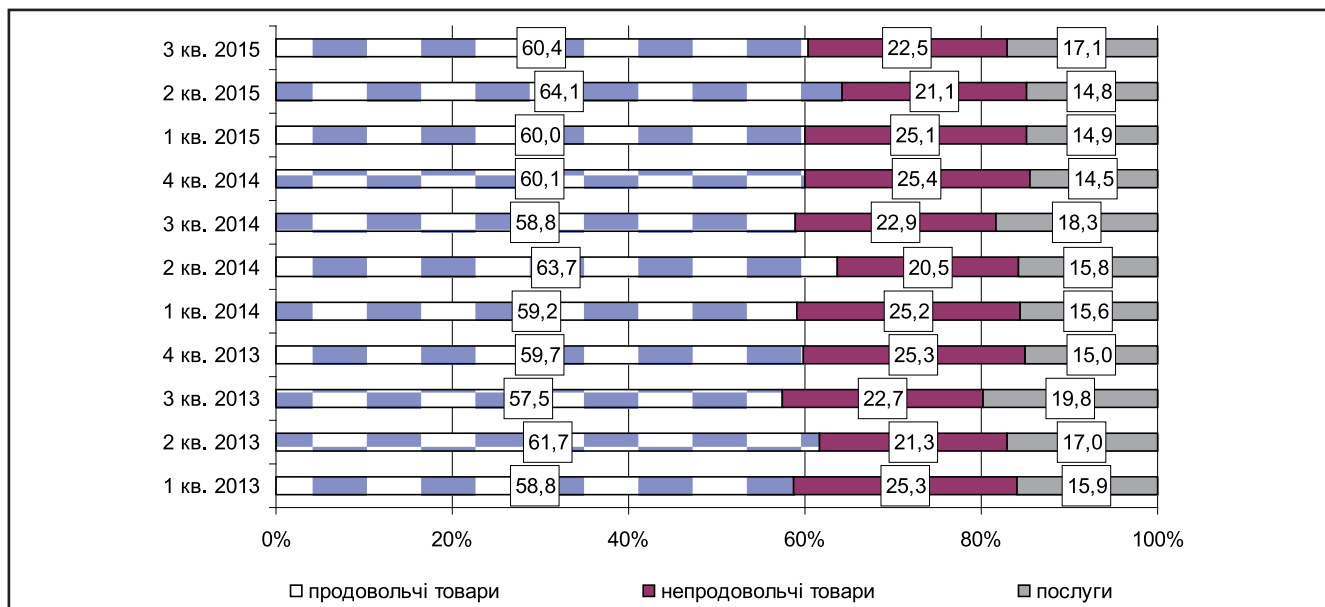
	I кв. 2014	II кв. 2014	III кв. 2014	IV кв. 2014	I кв. 2015	II кв. 2015	III кв. 2015
Коефіцієнт Гатєва	0,022	0,036	0,034	0,045	0,061	0,059	0,067
Індекс Рябцева	0,015	0,026	0,024	0,032	0,043	0,042	0,048

Рисунок 3. Сукупні витрати домогосподарств України (в середьому на місяць в розрахунку на 1 домогосподарство)

Рисунок 4. Структура середньомісячних сукупних витрат домогосподарств України

Рисунок 4. Структура середньомісячних сукупних витрат домогосподарств України

Таблиця 3. Структура середньомісячних сукупних витрат домогосподарств України (відсотків)

	I кв. 2013	II кв. 2013	III кв. 2013	IV кв. 2013	I кв. 2014	II кв. 2014	III кв. 2014	IV кв. 2014	I кв. 2015	II кв. 2015	III кв. 2015
Споживчі сукупні витрати	91,9	89,0	89,8	89,5	91,8	91,0	90,9	92,8	93,9	91,5	92,2
– продукти харчування та безалкогольні напої	50,5	51,5	48,4	49,8	50,9	54,5	50,2	52,2	53,1	55,2	52,6
– алкогольні напої	1,4	1,5	1,2	1,6	1,3	1,5	1,2	1,6	1,2	1,4	1,1
– тютюнові вироби	2,0	2,0	2,0	1,9	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0
– одяг і взуття	5,4	4,9	6,3	6,9	5,7	5,1	6,4	6,7	5,3	4,8	6,3
– житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	12,0	8,2	7,8	9,8	11,3	8,0	8,1	10,5	12,4	9,6	8,9
– предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,3	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3	2,3	2,0	1,8	2,1
– охорона здоров'я	3,9	3,2	3,8	2,9	4,0	3,1	3,8	3,4	4,7	3,3	3,9
– транспорт	3,8	4,4	5,0	4,0	4,1	4,4	4,9	4,0	3,7	3,9	4,1
– зв'язок	2,8	2,8	2,9	2,8	2,8	2,9	2,8	2,8	2,4	2,4	2,4
– відпочинок і культура	1,9	1,9	2,2	2,1	1,7	1,7	1,8	1,8	1,3	1,5	1,9
– освіта	1,5	0,8	1,4	1,0	1,3	0,8	1,3	0,9	1,3	0,8	1,5
– ресторани та готелі	1,9	2,5	3,6	2,0	1,8	2,1	3,2	2,0	1,7	2,0	2,6
– різні товари і послуги	2,5	2,7	2,8	2,4	2,6	2,7	2,8	2,5	2,8	2,8	2,8
Неспоживчі сукупні витрати	8,1	11,0	10,2	10,5	8,2	9,0	9,1	7,2	6,1	8,5	7,8

ресурсами: сукупні ресурси збільшилися на 29,0%, а сукупні витрати на 31,3% і досягли у III кварталі 2015 року 4936,28 грн. (рис. 3). При цьому стрімке зростання середньомісячних сукупних витрат почалося у IV кварталі 2014 року. Пояснюється це стрімким знеціненням національної валюти і, як наслідок, значним зростанням цін на товари і послуги.

Більше 90% середньомісячних сукупних витрат припадає на споживчі сукупні витрати (рис. 4).

У структурі середньомісячних споживчих сукупних витрат майже 60% становлять витрати на продовольчі товари (рис. 5).

Згідно з законом Енгеля, зі зростанням доходів домогосподарства питома вага його витрат на продукти харчування зменшується, частка витрат на придбання непродовольчих товарів та комунальні послуги змінюється незначно, а частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних

благ зростає [1]. Ця зміна витрат породжується тим, що різноманітні життєві блага мають для людей неоднакову цінність. Проте, як засвідчують дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, що проводиться Державною службою статистики України, більше 50% середньомісячних сукупних витрат домогосподарств припадає на продукти харчування та безалкогольні напої і частка ця зростає (таблиця 3).

Зазначимо, що найбільше значення частки витрат на продукти харчування та безалкогольні напої зафіксовано у II кварталі 2015 року. Серед непродовольчих товарів і послуг найбільшу частку, що поступово зростає, займають витрати на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива. Це пояснюється зростанням тарифів на електроенергію та опалення.

Рівень матеріального становища населення за сучасних умов визначається не лише достатньою кількістю споживан-

Таблиця 4. Міра структурних зрушень середньомісячних сукупних витрат домогосподарств України

	I кв. 2014	II кв. 2014	III кв. 2014	IV кв. 2014	I кв. 2015	II кв. 2015	III кв. 2015
Коефіцієнт Гатєва	0,013	0,047	0,030	0,055	0,046	0,061	0,069
Індекс Рябцева	0,009	0,033	0,021	0,039	0,032	0,043	0,049

ня продуктів харчування, непродовольчими товарами, а й забезпеченістю та рівнем споживання різних послуг, тому обсяг та питома вага витрат на послуги в середньомісячних сукупних витратах домогосподарства є важливим індикатором рівня життя населення. Чим більше ресурсів домогосподарство може спрямувати на задоволення своїх потреб у різноманітних послугах, тим вищим є рівень його матеріального добробуту.

Зменшення частки витрат на відпочинок і культуру, ресторани та готелі, а також неспоживчих сукупних витрат домогосподарств України протягом досліджуваного періоду свідчить про зниження рівня життя населення України.

Проте, показники інтенсивності структурних зрушень (коефіцієнт Гатєва та індекс Рябцева) показали, що структура середньомісячних сукупних витрат у I та III кварталах 2014 року була тотожною структурі аналогічних періодів 2013 року, у IV кварталі 2014 та I–III кварталах 2015 років порівняно з аналогічними періодами 2013 року досліджувані структури мають дуже низький рівень розбіжності (таблиця 4).

Висновки

Проведені розрахунки інтенсивності структурних зрушень засвідчили, що у цілому протягом досліджуваного періоду як структура середньомісячних сукупних ресурсів, так і структура середньомісячних сукупних витрат домогосподарств України, не зазнала істотних змін.

Проте, дослідження структури середньомісячних сукупних ресурсів та середньомісячних сукупних витрат свідчить про недостатній рівень матеріального забезпечення домогосподарств, який до того ж знижується, а стан сучасного пересічного українського домогосподарства можна охарактеризувати як кризовий.

Головною метою будь-якого прогресивного суспільства є підвищення рівня життя населення. В цьому контексті держава повинна створювати сприятливі умови для довгого, безпечного, здорового й благополучного життя людей, забезпечуючи економічний ріст і соціальну стабільність у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Задоя А.О. Мікроекономіка: Курс лекцій та вправи. Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 211 с.
2. Региональная статистика: Учебник. Под ред. В. М. Рябцева, Г. И. Чудилина. – М., 2001. – 380с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 145 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у II кварталі 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогоспо-

дарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 145 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 145 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

6. Витрати і ресурси домогосподарств України у IV кварталі 2013 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 146 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2014 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 147 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Витрати і ресурси домогосподарств України у II кварталі 2014 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 147 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2014 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 146 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Витрати і ресурси домогосподарств України у IV кварталі 2014 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 147 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Витрати і ресурси домогосподарств України у I кварталі 2015 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 152 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

12. Витрати і ресурси домогосподарств України у II кварталі 2015 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 153 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2015 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний бюлетень – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 153 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>